

Hippocrates bevrijd

De antieke geneeskunde is nog steeds van invloed op ons denken over ziekte en gezondheid

De Academische Boekengids 57, juli 2006, pp. 21-23.

Wij gaan ervan uit dat ziekten in alle tijden en op alle plaatsen onveranderlijk zijn. Dat leidt echter tot anachronismen. In de oudheid stond de diagnose van de ziekte juist in het teken van de verwachting van het ziekteverloop.

In januari van dit jaar was ik op een congres in Rome. Vivian Nutton, auteur van het belangrijkste recente overzicht van de antieke geneeskunde *Ancient Medicine* (2004), kwam enthousiast naar me toe: 'De Atheense pest was tyfus! Ze hebben DNA gevonden!' Thuisgekomen vond ik het bericht bevestigd in *NRC Handelsblad* van 4 februari 2006. Het gebeurt niet elke dag dat een bericht over de klassieke oudheid de wereldpers haalt. Het was overgenomen uit het *International Journal of Infectious Diseases* van januari 2006. In een massagraf op de Kerameikos, een Atheense begraafplaats uit de vijfde eeuw voor Christus, zijn in 1995 skeletresten gevonden, vergezeld van aardewerk dat gedateerd kan worden omstreeks de uitbraak van de beruchte Atheense 'pest'. Deze epidemie trof de belegerde stad in 430 v.C. Het DNA uit de pulpa, het losmazige bindweefsel van de tandholte, bleek sporen te bevatten van *Salmonella enterica serovar Typhi*, de bacterie die tyfus veroorzaakt. Dat zou het einde betekenen van de al meer dan een eeuw durende discussie over de aard van de ziekte die de Atheense geschiedschrijver Thucydides (ca. 455-396 v.C.) zo uitvoerig heeft beschreven.

Vrijwel jaarlijks verschijnt in belangrijke medische tijdschriften, zoals *The New England Journal of Medicine*, weer een nieuwe retrospectieve diagnose, een poging om achteraf de aard van de ziekte vast te stellen. Zo zijn al genoemd: antrax, builenpest, cholera, het ebolavirus, ergotisme, influenza, knokkelkoorts, lassakoorts, mazelen, pokken, tyfus en nog vele andere aandoeningen. Zodra er een nieuwe infectieziekte bekend is, meent men deze in de beschrijving van Thucydides te herkennen. Dat stemt tot scepsis. Ook deze keer bleek die gerechtvaardigd. Een paar weken later aanvaardde hetzelfde tijdschrift een artikel waarin de hypothese wordt verworpen, omdat de bacterie heel goed via de bodem in het skeletmateriaal kan zijn terechtgekomen. Dat bericht haalde de wereldpers niet.

'VOOR ANTIEKE ARTSEN EN PATIËNTEN WAS DE PROGNOSE NOG BELANGRIJKER DAN DE DIAGNOSE.'

Zelfs al hadden we nu wel met honderd procent zekerheid de ziekteverwekker van de Atheense pest kunnen identificeren, zou dat dan veel verschil uitmaken voor de historische interpretatie van deze epidemie? Verhelderend op dit punt is het nieuwe lexicon *Antike Medizin* van Karl-Heinz Leven (2005) - niet alleen een naslagwerk, maar ook een spannend leesboek dat een goede introductie biedt in de antieke geneeskunde met up-to-date literatuurverwijzingen. Belangrijk voor antieke artsen was het stellen van een diagnose, het bepalen van de specifieke pathologische toestand van een individuele patiënt. De termen waarin zij die diagnose stelden, zijn soms dezelfde als de hedendaagse - zoals astma, cholera, diabetes, dysenterie, elephantiasis, lepra, reuma - maar hebben betrekking op een totaal ander theoretisch kader. In de meeste gevallen is dat de leer van de vier lichaamssappen of *humores*: bloed, gele gal, zwarte gal en slijm. Die correspondeerden met de vier 'elementen', lucht, vuur, aarde en water, en met vier kwaliteiten: vochtig/droog en koud/warm. Ziekte is volgens deze opvatting een gevolg van een verstoring van het humorale evenwicht. Maar er waren ook concurrerende theoretische modellen in omloop, zoals de medische stroming die men het methodisme noemt. Die is gebaseerd op de gedachte dat het menselijk lichaam is opgebouwd uit kleinste deeltjes, atomen, die zich in geval van ziekte in een te losse (*status laxus*), of te vaste (*status strictus*) toestand kunnen bevinden, zodat adstringerende (samentrekkende) of laxerende (losmakende) middelen nodig waren om het gezonde evenwicht (*status mixtus*) te bereiken.

We zouden hoofdschuddend kennis kunnen nemen van dergelijke volgens de moderne medische wetenschap onzinnige theorieën. 'Dat ze toen nog zo dachten! Maar ze wisten al wel ...' Dergelijke reacties getuigen van een wijdverbreide visie op de geschiedenis van de geneeskunde en de wetenschappen in het algemeen. Het is de opvatting die spreekt uit de beroemde woorden van Neil Armstrong toen hij voet op de maanbodem zette: 'That's one small step for man, one giant leap for mankind.' Wetenschapsgeschiedenis gezien als een rechtlijnig proces. Van de mythe naar de rede. De bestudering van de antieke geneeskunde in haar sociale en culturele context opent onze ogen voor andere rationaliteiten dan de westerse biogeneeskunde. Dat treft temeer omdat de antieken zo vaak als 'voorlopers' en 'wegbereiders' van de moderne geneeskunde zijn gezien.

Als we al zeker zouden weten dat de epidemie die in 430 Athene trof tyfus is geweest, betekent dat nog niet dat we daardoor de reacties van de Atheners op het uitbreken van de ziekte beter zullen begrijpen. De anachronistische valkuilen zijn legio. De uitgebreide beschrijving die de geschiedschrijver Thucydides geeft van de epidemie, van de somatische én de psychische en sociale gevolgen daarvan, wordt beter

verklaarbaar als we beseffen dat voor antieke artsen en patiënten de prognose nog belangrijker was dan de diagnose. Thucydides zegt zelfs met zoveel woorden dat iedereen, dokter of leek, zelf maar moet uitzoeken wat de oorzaak van de ziekte is. Hij beperkt zich tot een beschrijving op grond van nauwkeurige observatie opdat anderen in de toekomst, als de ziekte opnieuw mocht uitbreken, met voorkennis gewapend haar zullen kunnen herkennen: 'Ik doe dat als iemand die de ziekte zelf heeft gehad en er zelf anderen aan heeft zien lijden.' Als historicus gebruikt hij voor zijn politieke geschiedschrijving de prognostische methode van de geneeskunde van zijn tijd: beschrijven om te kunnen herkennen en mentaal beter voorbereid te zijn als voorkomen en genezen niet binnen de mogelijkheden liggen.

Het Corpus Hippocraticum is de belangrijkste collectie medische teksten uit de Griekse oudheid. Enige passages daaruit omschrijven de taak van de arts als volgt: 'Zeggen wat is voorafgegaan, inzien wat zich nu voordoet en voorzeggen wat in de toekomst zal gebeuren.' 'Ik acht het zeer belangrijk dat de arts zich toelegt op de prognose. Want als hij aan het ziekbed uit zichzelf onderkent en voorspelt wat er aan de hand is, wat gebeurd is en wat nog zal gebeuren, als hij bovendien uiteenzet wat de zieken weglaten, dan krijgt men er meer vertrouwen in dat hij het lot van de zieken doorziet.' De prognose - van *prognôsis*, 'van tevoren kennen' - omvat meer dan alleen de toekomst. Zij omvat ook een beschrijving van de toestand van dat moment en van de voorgeschiedenis van de ziekte. De diagnose, het doorzien van de aard van de ziekte, staat dus in dienst van de prognose. Voor zijn diagnose en prognose maakt de arts gebruik van de symptomen die hij waarneemt, de *sêmeia*, 'tekenen', zoals koorts, verkleuring van de urine et cetera.

'WIE ANTIEKE GENEESKUNDE BESTUDEERT, KRIJGT OOG VOOR NARRATIVE BASED MEDICINE.'

Als voorbeeld de beschrijving van een ziektegeval uit het Corpus Hippocraticum: 'Op Thasos een vrouw die neerslachtig was na een gegrond verdriet, zij bleef op, zonder slaap, zonder eten of drinken, was dorstig en misselijk. Zij woonde dichtbij Pylades op de vlakte. Eerste dag. Toen de nacht viel, angsten, veel praten, zwaarmoedigheid en lichte koorts. Vroeg in de morgen veelvuldige krampen. Wanneer deze frequente krampen afnamen, sloeg zij wartaal en obsceniteiten uit. Veel pijn, ernstige en aanhoudende. Tweede dag. Zelfde symptomen. Geen slaap, meer acute koorts. Derde dag. De krampen namen af, maar daarna bewusteloosheid en neerslachtigheid en weer rusteloosheid. Zij sprong op, kon zich niet inhouden, sprak veel wartaal, acute koorts, die nacht overvloedige transpiratie over haar hele lichaam. Koortsvrij, viel in slaap, was volkomen bij zinnen, kreeg een crisis. Omstreeks de derde dag urine zwart en dun, met drijvende deeltjes, meestal rond, sloeg niet neer. Omstreeks de crisis overvloedige menstruatie' (Hippocrates, *Epidemieën* 3.17, casus 11). Dergelijke beschrijvingen zijn te vinden in hun oorspronkelijke vorm - Griekse of Latijnse tekst en Duitse vertaling op de tegenoverliggende pagina - in de door Charlotte Schubert fraai verzorgde leesuitgave *Frauenmedizin in der Antike* (1999).

Het doel van de notitie was waarschijnlijk het informeren van collega's en leerlingen. Pas als je goed notities kunt maken en geschreven informatie goed kunt beoordelen, ben je een goede dokter, want dan voorkom je dat je ernstige fouten maakt. Philip van der Eijk (*Medicine and Philosophy*, 2005) maakt aannemelijk dat de antieke artsen een voortrekkersrol hebben vervuld bij de verbreiding van het schrift in de Griekse wereld, juist door de combinatie van mondelinge en schriftelijke tradities. 'Notities van het kleine schrijftablet' komen we tegen in de hippocratische geschriften. Je stelt je de dokter voor, naast het ziekbed gezeten, met het schrijftablet op zijn knieën, zorgvuldig waarnemend met al zijn zintuigen: kijken, luisteren, voelen, ruiken en zelfs proeven. Zijn korte aantekeningen zijn bewaard gebleven en vormen de basis van medische traktaten.

'Zij woonde dichtbij Pylades ...' lezen we. De patiënte is een herkenbaar individu. Kenmerkend voor de Griekse geneeskunde is de individuele benadering. Het patroon van de beschrijvingen is echter steeds van algemene aard: lijsten van symptomen die als prognostische tekens worden geïnterpreteerd. Een vergelijkbaar voorbeeld uit het Babylonisch 'Diagnostisch handboek', verzameld door de assyrioloog Markham Geller in zijn *Renal and Rectal Disease Texts* (2005): 'Als de urine van de patiënt rood is, is het de hand van zijn god; hij zal beter worden. Als de urine geel is, zal zijn ziekte voortduren. Als zijn urine is als melk, zal hij beter worden.' Deze tekst dateert uit de zevende eeuw v.C., maar stamt uit een traditie die tot in het derde millennium v.C. kan worden vervolgd. Ook in de oudste gedeelten van het Corpus Hippocraticum komen soortgelijke lijsten van symptomen voor. De veronderstelling lijkt gewettigd dat de Griekse geneeskunde vóór Hippocrates deel uitmaakte van het algemeen in Mesopotamië en het oostelijk deel van het Middellandse Zeebekken heersende medisch systeem. De casusbeschrijving is een Griekse vinding. Het gaat hier niet om algemene regels (indien dit ..., dan dat...), maar om de beschrijving van deze symptomen van deze patiënt.

Wat was nu de functie van deze 'casuïstische mededelingen'? Zij waren in de eerste plaats voor vakgenoten bestemd om hen zo goed mogelijk op hun werk voor te bereiden. Griekse artsen reisden vaak rond. Het was daarom handig als zij, in een bepaalde streek aangekomen, konden beschikken over de notities van hun vakbroeders. Die gaven hun een voorsprong in de concurrentieslag van de 'zorgaanbieders' rond het ziekbed. De notities werden ook gebruikt in het onderwijs of om het publiek voor te lichten.

Terug naar onze, niet geheel anonieme patiënte. De vrouw lijdt aan wat wij nu 'depressieve klachten'

zouden noemen. Hoe is het mogelijk dat na de menstruatie de klachten verdwijnen? De basisgedachte is de leer van de lichaamssappen, de humoraalpathologie. Volgens de leer van de *humores* is de vrouw vochtiger dan de man. Zij heeft een teveel aan vocht, vooral bloed, doordat zij minder energie verbruikt dan de man. Zij werkt namelijk minder hard! De maandelijkse reiniging, *gunaikeia* genoemd, letterlijk vertaald 'vrouwelijke zaken', verlost haar van het teveel. Als die menstruatie uitblijft, kan een neusbloeding uitkomst bieden, of anders natuurlijk een zwangerschap. Ziektegeschiedenissen in de hippocratische collectie, zoals deze afkomstig uit de zogenaamde *Epidemieën*, volgen een welomschreven paradigma dat op het eerste gezicht voor de argeloze moderne lezer niet herkenbaar is.

Helen King heeft in haar boek *Hippocrates' Woman* (1998) de vaak verderfelijke invloed laten zien van de opvatting van de vrouw als een omgroeid ovarium, die in de medische geschiedenis tot in de twintigste eeuw opgeld deed. Het nu verlaten concept 'hysterie' (letterlijk: aandoening die voortkomt uit de *hystera*, 'baarmoeder') is daarop terug te voeren. Ook uit dit voorbeeld, dat met vele tientallen aangevuld zou kunnen worden, blijkt weer dat 'leunstoeldiagnoses', zoals retrospectieve diagnoses ook wel worden genoemd, nog niet zo eenvoudig zijn. Wie een modern etiket plakt op een dergelijk ziektegeval, bijvoorbeeld 'depressie', veronderstelt daarmee dat ziekten in alle tijden en op alle plaatsen onveranderlijke entiteiten zijn. Het is dan alleen maar een kwestie van het vinden van de juiste medicamenten, zoals antidepressiva, om die ziekte de wereld uit te helpen. Deze opvatting ligt ten grondslag aan de moderne westerse, 'evidence based' geneeskunde. Impliciet of expliciet rechtvaardigt zij ook het gebruik van geneesmiddelen in gevallen die vroeger, of elders, met andere middelen, of in het geheel niet, werden behandeld. Wie de antieke geneeskunde bestudeert, krijgt oog voor deze 'narrative based medicine'.

'DE ANTIEKE GENEESKUNDE WAS NIET ALLEEN IN DE GRIEKS-ROMEINSE OUDHEID ACTUEEL. TOT IN DE NEGENTIENDE EEUW BLEEF ZIJ HET DENKEN OVER ZIEKTE EN GEZONDHEID EN HET HANDELEN VAN ARTSEN BEPALEN.'

De naam 'Hippocrates' is inmiddels al een paar keer gevallen. Je kunt zo naar een universiteitsbibliotheek stappen en 'Hippocrates' aanvragen. In de catalogus van de Leidse UB staan 191 vermeldingen, uitgaven van gedrukte werken op naam van Hippocrates en uitgegeven tussen 1526 en 2005. De 'vader der geneeskunst' is weliswaar een historische figuur - daarover is geen twijfel, zijn levensjaren zijn eind vijfde, begin vierde eeuw v.C. - maar zijn persoon is zo omweven met legenden dat er nauwelijks enige betrouwbare informatie over hem in de bronnen is te vinden. Hetzelfde geldt voor zijn werken. Weliswaar telt het Corpus Hippocraticum er zestig, maar geen ervan kan zonder enig voorbehoud aan Hippocrates zelf worden toegeschreven. Philip van der Eijk, hoogleraar Grieks aan de Universiteit van Newcastle upon Tyne in het Verenigd Koninkrijk, heeft er daarom voor gepleit de zogenoemde hippocratische geschriften als anoniem te beschouwen. In zijn vernieuwende boek *Medicine and Philosophy in Classical Antiquity* toont hij de diversiteit van de antieke geneeskunde. Eerder heeft hij een grote editie, met commentaar, gemaakt van het werk van Diocles van Carystus (eerste helft vierde eeuw v.C.). Talrijke medische auteurs van belang bleven, om welke reden dan ook, buiten de canon van de hippocratische traditie. Pas de laatste jaren komt hun werk weer in beeld, dankzij noeste filologische arbeid van geleerden als Van der Eijk en Heinrich von Staden (Princeton), die de grote Alexandrijnse anatoom en fysioloog Herophilus van Chalcedon (derde eeuw v.C.) aan de vergetelheid ontrukte.

Nederlandstalige lezers die in de denkwereld van de hippocratische geschriften willen worden ingeleid, vinden een mooi geschreven, essayistische introductie in het verzorgd uitgegeven boek van de Leuvense hoogleraar in de psychiatrie en de geschiedenis van de geneeskunde, Jan Godderis: *De hippocratische geneeskunde in al haar staten. Reflecties over gezondheid en ziekte onder 't zachte fluisteren van de plataan* (2005). Daarnaast informeert Godderis' *Eed van Hippokratês* (2005) deskundig, met oog voor de filologische en de actuele medisch-ethische aspecten, over de beroemde hippocratische eed die ten onrechte vaak voor het ideologische karretje van de 'pro life' (anti-abortus en anti-euthanasie)-beweging wordt gespannen. De door Van der Eijk bezorgde congresbundel *Hippocrates in Context* (2005) brengt de lezer geheel op de hoogte van de laatste ontwikkelingen in de hippocratische wetenschappen.

De antieke geneeskunde was niet alleen in de Grieks-Romeinse oudheid actueel. In de middeleeuwen en renaissance bleef zij, in de door Galenus (129-210 n.C.) gsystematiseerde vorm, het denken over ziekte en gezondheid en het handelen van artsen bepalen. Pas in de zestiende en zeventiende eeuw kwam daarin verandering. In 1661 moest de Leidse hoogleraar geneeskunde Johannes Antonides van der Linden mokkend toezien hoe zijn studenten hem met zijn Hippocrates in de collegezaal alleen lieten en vol enthousiasme de lessen van François de le Boë, Sylvius, gingen volgen. Die trachtte de processen in het lichaam niet meer volgens de opvattingen van de oude Grieken te verklaren, maar uit fermenten, zuren en alkaliën. Maar tot diep in de negentiende eeuw werden aan de Nederlandse universiteiten artsexamens in het Latijn afgelegd, waarbij de kandidaten ondervraagd werden over hun kennis van de hippocratische *Aforismen*.

In 1838 schreef Emile Littré in het 'woord vooraf' bij zijn uitgave van de volledige Griekse tekst van het Corpus Hippocraticum, met Franse vertaling, dat hij deze werken ter beschikking wilde stellen van de artsen van zijn tijd in een zodanige vorm dat zij het als een eigentijds boek zouden kunnen lezen. Hiervan verwachtte men nieuwe impulsen voor de ontwikkeling van de geneeskunde. Terug naar de bron. Terug naar de onbevooroordeelde waarneming. Terug naar Hippocrates. Men realiseerde zich niet dat men een 'Hippocrates' construeerde die nooit bestaan had.

'HET CORPUS HIPPOCRATICUM KWAM NIET TERECHT IN DE BEHANDELKAMER VAN DE ARTS, MAAR OP DE SCHAPPEN VAN DE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEKEN.'

Toen ten slotte in 1861 het tiende deel verscheen, was de wereld veranderd. Rudolf Virchow publiceerde in 1858 zijn *Cellular Pathologie*. Rond 1850 legde Claude Bernard de grondslag voor de fysiologie als experimentele wetenschap. In 1865 voerde Lord Lister een antiseptische behandeling met carbolzuur uit, waardoor de chirurgische mogelijkheden enorm werden uitgebreid. Het Corpus Hippocraticum kwam niet terecht in de behandelkamer van de arts, maar op de schappen van de universiteitsbibliotheken. In zekere zin was dat ook een voordeel, want pas toen 'Hippocrates' bevrijd was uit de kluisters van het classicisme konden de teksten eindelijk om hun historische waarde worden bestudeerd.

In de eerste helft van de twintigste eeuw bleef de antieke geneeskunde een gebied waarin slechts enkelen doordrongen. De meeste classici vonden al die botten en sappen maar eng en stortten zich met niet-aflatende energie op de schatten van de klassieke literatuur. De studie van de antieke geneeskunde nam pas een hoge vlucht in de jaren zeventig. Sinds 1972 wordt driejaarlijks het Colloquium Hippocraticum gehouden, afgelopen zomer voor de twaalfde keer, dit keer in Leiden. Aanvankelijk was de aandacht nog voornamelijk filologisch gericht. Maar daarnaast, en in combinatie daarmee, is de cultuurhistorische context van de antieke geneeskunde een steeds belangrijker rol gaan spelen. Daardoor is het vak bij uitstek multidisciplinair geworden, een academische lustwarande waar klassiek filologen, linguïsten, oudhistorici, historici van de antieke wijsbegeerte, godsdiensthistorici, epigrafen, archeologen, maar ook arabisten, medisch historici, papyrologen en vertegenwoordigers van talrijke andere disciplines vruchtbaar samenwerken.

Een werk als Willem Bilderdijks *De ziekte der geleerden* uit 1835 is onbegrijpelijk zonder kennis van de antieke geneeskunde. Of dichter bij de actualiteit: de islamitische geneeskunde, die ook in Nederland wordt beoefend, maakt gebruik van concepten uit de klassieke humoraalpathologie. Tal van 'alternatieve' genezers beroepen zich op 'hippocratische' principes en in de principiële discussies over abortus, euthanasie en palliatieve zorg bij het levenseinde spelen ethische vragen een rol die in de Griekse geneeskunde en wijsbegeerte voor het eerst zijn geformuleerd - zij het dat degenen die zich op de oude teksten beroepen dat niet altijd met kennis van zaken doen.

De relatieve achterstand in de bestudering van de antieke geneeskunde blijkt nu een *blessing in disguise* te zijn geweest. Ik volsta met één voorbeeld: de casusbeschrijvingen, in het bijzonder de communicatie tussen arts en patiënt. Een moderne studie daarvan, die recht doet aan linguïstische aspecten, non-verbale communicatie, het grijze gebied tussen mondelinge en schriftelijke traditie, *discourse analysis*, stilistische kenmerken, argumentatietechniek et cetera, moet nog geschreven worden. Wie daaraan wil werken, zal alle beschikbare bronnen moeten exploiteren. Niet alleen kennis van medische traktaten, ook die van particuliere brieven, grafschriften, literatuur en materiële cultuur is daarvoor onontbeerlijk.

Manfred Horstmanshoff is bijzonder hoogleraar geschiedenis van de antieke geneeskunde vanwege de Stichting *Historia Medicinæ* aan de Universiteit Leiden. Enkele elementen uit dit artikel zijn ontleend aan zijn oratie *Patiënten zien. Patiënten in de Antieke Geneeskunde*, Leiden, 2006.

Besproken boeken:

Ancient Medicine
door **Vivian Nutton**
Routledge. Londen 2004.
486 pag., € 34,80

Antike Medizin. Ein Lexikon
door **Karl-Heinz Leven**
Verlag C.H. Beck. München 2005.
483 pag., € 63,40

De hippocratische geneeskunde in al haar staten - Reflecties over gezondheid en ziekte onder 't zachte fluisteren van de plataan
door **Jan Godderis**
Garant Uitgevers. Antwerpen/Apeldoorn 2005.
885 pag., € 95,00

Eed van Hippokrátês - Historische beschouwingen inzake de opdracht en de begrenzingen van het medisch handelen
door **Jan Godderis**
Garant Uitgevers. Antwerpen/Apeldoorn 2005.
134 pag., € 24,90

Frauenmedizin in der Antike. Griechisch-lateinisch-deutsch
door **Charlotte Schubert en Ulrich Huttner (red.)**.
Artemis und Winkler Verlag. Düsseldorf 1999.
576 pag., € 61,15

Hippocrates in Context
door **Philip J. van der Eijk (red.)**.
(Papers read at the XIth International Hippocrates Colloquium held at the University of
Newcastle upon Tyne, 2002)
Studies in Ancient Medicine, Vol. 31.
Brill Academic Publishers. Leiden/Boston 2005.
521 pag., € 282,35

Hippocrates' Woman. Reading the Female Body in Ancient Greece
door **Helen King**
Routledge. Londen 1998.
322 pag., € 40,65

*Medicine and Philosophy in Classical Antiquity - Doctors and Philosophers on Nature, Soul,
Health and Disease*
door **Philip J. van der Eijk**
Cambridge University Press. Cambridge 2005.
404 pag., € 91,00

*Renal and Rectal Disease Texts - Die Babylonisch-assyrische Medizin in Texten und
Untersuchungen - Band VII*
door **Markham J. Geller**
Walter de Gruyter. Berlijn/New York 2005.
284 pag., € 156,60

Literatuur:

Enige belangrijke websites:

<http://www.medicinaantiqua.org.uk/index.html>

<http://www.bium.univ-paris5.fr/amn/>